

УДК 930.1(438)"189/192":455.426(=161.2)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-1-3>

Ростислав БУРДЯК,

orcid.org/0009-0009-3049-5685

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) rostuslavyburdyak@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У ВІЙНАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЧАТКУ XVII СТ. У ЗОБРАЖЕННІ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ XIX СТ. – 1939 Р.

У статті висвітлено специфіку зображення у працях польських істориків, які працювали у період із кінця XIX до 1939 р., участі українського козацтва у війнах Речі Посполитої на початку XVII ст., а саме служби у коронних військах у війні проти правителя Валахії Михайла Хороброго у 1600 р. та у польсько-шведській війні у Лівонії в 1601–1602 рр. Охарактеризовано погляди вчених на становище козацтва на зламі XVI та XVII ст.. Змальовано образ бойових дій козаків у складі армії Яна Замойського на теренах Молдови та Війська Запорізького на чолі із Самійлом Кішкою у Прибалтиці, який було висвітлено у працях польських науковців. Визначено, що для польських істориків, котрі працювали у період із кінця XIX ст. до початку II Світової війни участь Війська Запорізького у війнах Речі Посполитої була важливим свідомством початку нового періоду в історії українського козацтва, що настав після поразки повстання Северина Наливайка, який знаменувався вірною службою польським монархам. Це у свою чергу слугувало для ряду вчених підтвердженням тези про можливість успішного використання козаків для інтересів Речі Посполитої та прикладом налагодження між-національної співпраці у багатонаціональній польсько-литовській державі. Інші ж дослідники в у військових успіхах козаків бачили основу для зростання їх «гордості» та відчуття власної сили, що у пізнішому буде підштовхувати їх до боротьби за власні права. Вказано, що попри згадки про героїчні військові подвиги козаків, ряд дослідників бачили в участі козацтва у війнах Речі Посполитої негативні для польської держави наслідки. Перспективним подальшим напрямком дослідження вважаємо вивчення зображення польськими істориками кінця XIX ст. – 1939 р. персоналій козацьких полководців.

Ключові слова: історіографія, польська історична наука кінця XIX ст. – 1939 р., українське козацтво, Річ Посполита, війна Польщі проти Михайла Хороброго, польсько-шведська війна початку XVII ст.

Rostyslav BURDYAK,

orcid.org/0009-0009-3049-5685

Postgraduate student at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) rostuslavyburdyak@gmail.com

UKRAINIAN COSSACKS IN THE WARS OF THE POLAND COMMONWEALTH OF THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY AS VIEWED BY POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19TH CENTURY – 1939

The article highlights the specifics of the depiction in the works of Polish historians who worked in the period from the end of the 19th to 1939 of the participation of the Ukrainian Cossacks in the wars of the Polish Commonwealth at the beginning of the 17th century, namely service in the crown troops in the war against the ruler of Wallachia, Michael the Brave, in 1600 and in the Polish-Swedish war in Livonia in 1601–1602. The views of scholars on the situation of the Cossacks at the turn of the 16th and 17th centuries are characterized. The image of the fighting of the Cossacks as part of the army of Jan Zamoyski in the territories of Moldova and the Zaporizhian Army led by Samiyl Kishka in the Baltics, which was highlighted in the works of Polish scholars, is depicted. It is determined that for Polish historians who worked in the period from the end of the 19th century. Before the beginning of World War II, the participation of the Zaporozhian Army in the wars of the Polish-Lithuanian Commonwealth was an important evidence of the beginning of a new period in the history of the Ukrainian Cossacks, which came after the defeat of the uprising of Severyn Nalyvayko, which was marked by faithful service to the Polish monarchs. This, in turn, served for a number of scientists as confirmation of the thesis about the possibility of successful use of the Cossacks for the interests of the Polish-Lithuanian Commonwealth and an example of establishing international cooperation in the multi-ethnic Polish-Lithuanian state. Other researchers saw in the military successes of the Cossacks the basis for the growth of their "pride" and a sense of their own strength, which would later push them to fight for their own rights. It is indicated that despite the mention of the heroic military exploits of the Cossacks, a number of researchers saw the participation of the Cossacks in the wars of the Polish-Lithuanian Commonwealth as negative consequences for the Polish state. We consider a promising further direction of research to be the study of the portrayal of the personalities of Cossack commanders by Polish historians of the late 19th century – 1939.

Key words: historiography, Polish historical science of the late 19th century. – 1939, Ukrainian Cossacks, Polish-Lithuanian Commonwealth, Poland's war against Michael the Brave, Polish-Swedish war of the early 17th century.

Постановка проблеми. Одними з доволі мало вивчених у студіях над історією Війська Запорізького є події пов'язані із участю українського козацтва у війнах Речі Посполитої початку XVII ст. – боротьбі Польщі із правителем Валахії Михайлом Хоробрим та у польсько-шведській війні. Втім вони, хоч і доволі фрагментарно, але знайшли своє висвітлення у працях польських істориків, які працювали у період із останніх десятиліть XIX ст. й до кінця існування Речі Посполитої. Для польських дослідників дані події були важливим елементом національної історичної свідомості у якій наріжне місце посідали переможні війни періоду найбільшої могутності польсько-литовської держави. Звернення ж істориків до питання участі козаків у цих військових конфліктах по стороні польської армії виступало яскравим свідченням спроб налагодити міжнаціональну співпрацю на благо спільної батьківщини – Речі Посполитої багатьох народів. Для нас важливим є вивчення особливостей бачення польськими вченими історії участі козаків у цих військових кампаніях та зроблених ними оцінок ролі запорожців у зазначених подіях, які демонструють специфіку візій поляків, як сусіднього народу із яким українці поділяють багато спільних, і часто складних сторінок, історії, на малознані але важливі проблеми історичної україніки.

Аналіз досліджень. Серед сучасних досліджень, які частково торкалися проблеми участі козаків у війнах початку XVII ст. слід назвати статтю Валентина Ребенка «Українська козащина початку XVII ст. у висвітленні «песимістичної» краківської школи» (Ребенок, 2018), а також його розділ у колективній монографії «Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.» (Ребенок, 2019), у якій дослідник звертався до козакознавчих досліджень Ю. Шуйського та Т. Корзона. Важливими є праці українських дослідників, що вивчали різноманітні тенденції та специфіку у підходах польських науковців до історії Війська Запорізького від його появи і до ліквідації в кінці XVIII ст. Серед таких слід відзначити монографію Оксани Рудої «Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття» (Руда, 2010), статті Тараса Гриневича «Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду» (Гриневич, 2012) й «Генеза та становлення козацтва в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду» (Гриневич, 2009), Євгена Сінкевича «Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст.» (Сінкевич,

2008). Попри наявність даних досліджень особливості зображення історії участі українського козацтва у війнах Речі Посполитої на початку XVII ст. у працях польських вчених, що працювали в період із кінця XIX ст. й до 1939 р., до сьогодні спеціально цілісно не вивчалися як українськими так і польськими дослідниками історіографії.

Мета статті. Метою нашого дослідження є показати специфіку зображення у працях польських істориків, що працювали у період із кінця XIX ст. й до 1939 р., подій пов'язаних із участю українського козацтва у війнах Речі Посполитої початку XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Т. Корзон вважав, що із придушенням повстання С. Наливайка та Г. Лободи козаки увійшли в новий період своєї історії, що тривав чверть століття. Він, на думку історика, характеризувався «покірністю козаків щодо шляхти й послужливістю щодо Польщі, що проявлялися без опору» (Korzon, 1923: 298). Причину такої переміни у становищі та поведінці козаків він вбачав у «енергії Жолкевського», яка налякала їх та примусила до покори. Приклади нового відношення січовиків до влади він бачив у посольстві у серпні 1596 р. від нового кошового отамана Івана Васильовича та усього Війська Запорізького до короля Сигізмунда III, коли посланці привезли із собою захопленого у полон татарина й повідомляли про плани Кримського хана здійснити похід на українські землі. Це мало засвідчити повну покірність запорожців щодо влади й бажання допомагати їй в усіх починаннях по обороні краю. Інший приклад історик віднаходив в універсалі козацького отамана Федора Полоуса адресованому українським старостам, у якому козацький очільник звинувачував «свавільних» січовиків у їх боротьбі проти князя Кірика Ружинського, називав це «зрадливим повстанням проти Його королівській милості й Речі Посполитій» й просив у них допомоги. Поруч із цим дослідник намагався показати й конфлікти у самому середовищі козаків й наводив висунуті в жовтні 1598 р. гетьманом Війська Запорізького Тихоном Байбузою звинувачення проти цього ж Ф. Полоуса, що нібито повбивав та пограбував багатьох козаків під час нічних нападів (Korzon, 1923: 298). Поруч із цим зазначений козацький лідер просив у канівського підстарости покарати Полоуса й попередити про його злочинні дії інших намісників. Таким способом Т. Корзон, із властивим йому антикозацьким підходом, показував козацтво, як неоднорідну анархічну структуру, що була наповнена внутрішніми протиріччями та конфліктами, й під загрозою кари із боку влади перетворюва-

лася на улесливих служителів Польщі, котра єдина могла навести порядок серед мешканців України.

У баченні О. Яблоновського українське козацтво увійшло в нове XVII ст. у становищі успадкованому внаслідок невдачі повстання Северина Наливайка та Григорія Лободи. Вчений зазначав, що ще сеймовою конституцією 1595 р. було винесено жорстке антикозацьке рішення, в основу якого була закладена ідея «цих свавільників аж до останньої краплини крові розгромити», що передбачало повне придушення усіх козаків, котрі не перебували на службі у короля чи магнатів (Jabłonowski, 1912: 212). Також щодо реєстрового козацтва, через їх участь у повстанні, які передбачали конфіскацію у них «данини» короля Стефана Баторія – містечка Трахтемирова, а також позбавлення їх усього санкціонованого владою Речі Посполитої судового імунітету та самоуправління. Такі дії мали перетворити реєстрове козацтво у «лише посполиту прикордонну сторожу» (Jabłonowski, 1912: 212). Таким чином, згідно із спостереженнями історика, політика правлячих у польсько-литовській державі еліт вступила на шлях реалізації плану повного нівелювання особливого соціального становища українського козацтва, яке не лише втрачало офіційно затверджений статус особливої групи у соціумі Речі Посполитої, але й передбачалися заходи їх насильної соціально-політичної асиміляції із застосуванням фізичного винищення непокірних. Поруч із цим науковець не відзначив наскільки ці рішення були реалізовані у життя (окрім розгрому учасників повстання Наливайка у ході кінцевої фази бойових дій 1596 р.) та їх результативності.

Щодо починань українського козацтва у перші роки XVII ст. О. Яблоновський наголошував, що «козаки знову виступають на широке видноколо й до того ж чудово відзначившись». Поруч із цим вчений відзначив, що дії козацтва відбувалися «у повному послууху щодо верховної військової влади та Речі Посполитої» (Jabłonowski, 1912: 212). Участь козаків у різних військових кампаніях він характеризував як таку, що відбувалася «у всіх відтінках» їх сутності, а саме як «товаришів та пахолків у панських ротах», а також їх злиття із різними групами «військового люду із королівських волостей України» (Jabłonowski, 1912: 212). Таке їх фактично несамостійне становище історик пояснював обмеженнями, які на Січове товариство наклала сеймова ординація.

В міжвоєнний період розвитку польських козакознавчих студій змалюванням становища українського козацтва на зламі XVI та XVII століть зайнявся К. Тишковський. Вчений вважав, що

придушення повстання С. Наливайка та Г. Лободи було для українського козацтва справжньою катастрофою, яка на певний довший час встановила панування шляхти в Україні, а також спричинила загальмування політичного розвитку козащини. Однак самі історичні процеси розвитку соціуму та економіки на українських землях, які були запущені в рух уже кілька десятиліть раніше, ця військова поразка ніяк не перервала. Тому, як наголошував історик, «цілком не здивуємось, коли виявилось, що сам розвиток козащини не зупинився й поразка лише нанесла часткового послаблення їх політичного значення і впливу» (Tyszkowski, 1935: 4).

Подібно оцінювали становище українського козацтва на зламі XVI та XVII ст. історики, що схилилися належали до польського політичного табору націонал-демократів – В. Собеський та В. Конопчинський. Так В. Собеський порівнював поразку козацького повстання 1596 р. під Солоницею із поразкою чеських таборитів у битві під Ліпанами, але вказував, що однаковими за своїми наслідками вони могли здаватися сучасникам розгрому С. Наливайка. Історик вважав, що Польща не бажала повністю винищити козаків, адже цього хотів її ворог – кримський хан – тому, за порадою С. Жолкевського, було вирішено зберегти їх як прикордонну сторожу. Початок же XVI ст. він бачив періодом домінування у середовищі козащини «лояльної течії», що на довгий час заспокоїла бунтівні настрої серед січовиків (Sobieski, 1923: 171). Дані тези пізніше ледь не дослівно повторив і В. Конопчинський у своїй «Історії Польщі нового часу». На додаток до цього історик, що перебував під впливом націоналістичної ідеології, із жалем вказував, що у цей період Польща мала унікальну можливість повністю знищити козацтво, але за панування «непослідовного Сигізмунда III, дії не завершивши покидали, а перемоги не використовували» (Konopczyński, 1936: 194).

Також свої оцінки становища козацтва на межі XVI та XVII ст. подав В. Томкевич. Історик відзначив, що після придушення повстання С. Наливайка сейм 1597 р. вирішив «покарати козаків із усією суворістю» і їх було «засуджено, як ворогів держави й відібрано їм навіть ці форми самоуправління, котрі їм надав Сигізмунд Август й Баторій» (Tomkiewicz, 1939: 31). При цьому вчений вказував, що це все було лише «паперовими погрозами», й, слідом за висловом коронного гетьмана С. Жолкевського, він, із певною долею антикозацьких поглядів, стверджував, що «гадина [козацтво. – авт.] була лише частково придушеною», а сама Річ Посполита протягом наступ-

них кількох років «постаралася, щоб придушена гадина ожила». Дослідник відзначив, що держава ліквідувала усі козацькі привілеї, однак поруч із цим постійно наймала запорожців на свої війни.

Польські історики звертали увагу на участь українського козацтва у першій війні, яку Річ Посполита провадила у XVII ст. – кампанії проти володаря Валахії Михайла Хороброго, який ще в 1594 р. розпочав боротьбу за володіння Молдовою. У контексті даних подій слід згадати, що Михайлу у його війнах проти Османської імперії, у коаліції із Австрійською державою Габсбургів та Святішим престолом у Римі, допомагали українські козаки. Це дозволило йому до 1600 р. об'єднати під своєю владою Валахію, Молдову та Семигород. Однак тоді проти Михайла, що став важливим політичним гравцем у регіоні, виступила Польща, яка мала тривалу історію втручання у справи Наддунайських князівств.

Першою важливою військовою кампанією XVII ст., у якій відзначилось українське козацтво, О. Яблоновський називав успішні військові дії польських військ у боротьбі проти Михайла Хороброго. Історик наголошував, що у цій війні козаки відзначились своїми винятковими військовими заслугами та здобутками. Також він звертав увагу на те, що саме із цією військовою кампанією пов'язана перша згадка в офіційних документах поняття «запорізькі козаки». «Гідна служба» запорожців у цій війні, а також їх обіцянка взяти участь у військових діях проти шведів в Лівонії, що у цей час лише розгорталися, підштовхнула правлячі кола Речі Посполитої до «скасування баніції, що тяжіла на учасниках бунтів Косинського і Наливайка, призначення повернення Трахтемирова, але із застереженням, що виведені на військові послуги завжди повинні бути під послушенством старшого, назначеного гетьманом, а ті, що залишалися вдома – перебувати під присудом старост й панів тих поселень, в яких вони мешкали» (Jabłonowski, 1912: 212). Таким чином науковець зображував українське козацтво, як таке, що в усьому своєму майбутньому існуванні мало перебувати не лише під суровим наглядом королівської влади чи бути лише складовою, позбавленою будь-якої незалежності, частиною військ Речі Посполитої, але й повністю підкорятися місцевим можновладцям із шляхетських родів. У свою чергу усі майбутні виступи козаків в обороні своїх прав чи особливого соціального становища зображувались істориком, як виключно порушення ними установленого порядку й бажання отримати статус, яким вони нібито не володіли.

Т. Корзон змалював участь українських козаків у польській інтервенції на території Молдав-

ського князівства в 1600 р. Цікаво, що історик, спираючись на офіційну кореспонденцію С. Жолкевського, вказав на існування тоді двох окремих осередків січового товариства – на Дніпрі та Південному Бугу – куди коронний гетьман вислав своїх посланців із закликом до козаків прийняти участь у поході проти князя Валахії Михайла Хороброго (Korzon, 1923: 298). Після цього уже канцлер Ян Замойський найняв на службу у королівському війську 2 тис. козаків й наказав підканцлеру Тиліцькому виплатити їм 6 тис. злотих, відміни накладеної у часи повстання Наливайка «баніції», повернення козакам Трахтемирова. Такі ж побажання козаки висловили й у своєму листі пізніше висланому до короля. Т. Корзон відзначав, що козаки спочатку вирушили у похід під керівництвом Самійла Кішки, але незабаром скинули його із гетьманства, закували у кайдани й вибрали на його місце Гаврила Крутневича (Korzon, 1923: 299). Акценти на дану подію мали слугувати досліднику ілюстрацією несправедливого поводження козаків із особою, що користувалася довірою та підтримкою польських еліт.

В описі бойових дій, у яких приймали участь українські козаки, Т. Корзон відзначав їх визначальну роль та велику відвагу у збройних зіткненнях (Korzon, 1923: 299). Він згадував, що козаки вислали до канцлера та по сумісництву великого коронного гетьмана Я. Замойського своїх посланців. Після переговорів польській командуючий написав їм листа у якому пропонував вибрати з-поміж себе 3 або хоча б 2 тис. воїнів, які мали б приєднатися до 7-тисячного корпусу польських військ на чолі із Яковом Потоцьким, що мав оперувати на кордоні із Семигородом. З наступним посольством 27 вересня він надіслав козакам обіцяну оплату та інструкції щодо деталей їх маршу до місць бойових дій. Після самостійних операцій в околицях Сучави Замойський наказав Потоцькому та козакам приєднатися до його війська. Цікаво, що історик наводив дані й про присутність козаків у війську суперника Яна Замойського – Михайла Хороброго. Так він зазначав, що по даних польської розвідки на жовтень 1600 р. у його армії було близько 700 козаків «назбираних над Дністром» (Korzon, 1923: 125). Історик згадував про бої козаків із польської армії проти військ Михайла під Піонешті (Korzon, 1923: 299). Більше уваги він присвятив їх ролі у вирішальній битві над р. Телезиною 20 жовтня 1600 р. Там козаки зголосились першими вдарити на ворога, що займав вигідні позиції на другому березі ріки. За описом дослідника січовики пішо перейшли річку, пробившись через захисні рови й першими всту-

пили у бій, завоювавши таким чином плацдарм й відкривши решті польських військ можливість розпочати наступ (Korzon, 1923: 126). Дана, пере-можна для військ Речі Посполитої, битва вирішила долю війни й визначила поразку Михайла Хоро-брого. Оцінки участі козаків у війні 1600 р. істо-рик зробив наведенням цитати із листа Я. Замой-ського до міщан Гданська, де мовилось, що «у цій війні найчудовіше засяяла мужність низовиків; ці воїни мають обідраний одяг, але преславними чеснотами відваги й войовничості заслуговують на вашу щирість» (Korzon, 1923: 299).

Згадки про участь українського козацтва у війні Речі Посполитої проти князя Михайла Хороброго міститься і у дослідженнях В. Томкевича. Історик відзначив, що канцлер Я.Замойський, вирушаючи у похід в Молдову в 1600 р. найняв 2 тис. козаків під командуванням С. Кішки. Останнього дослідник, як і інші скептично налаштовані до козацької організації та її легального статусу історики, називав гетьманом зазначаючи його ранг у лапках, що пови-нно було підважувати його статус й характеризу-вати як фактичного самозванця. Так, розповідаючи про організацію та структуру Війська Запорізького дослідник робив акцент на тому, що ним керу-вав «старший, якого також називали гетьманом» (Tomkiewicz, 1939: 32). Також цю подію вчений відзначив, як момент коли козаки «офіційно почали записуватися як «Військо Запорізьке Його Королів-ської Милості» (Tomkiewicz, 1939: 32). Попри такі зауваження науковець таки погодився, що «зре-штою козаки надали державі значні послуги», але наголошував, що «однак із моменту укладення миру ставали нестерпним елементом, з котрим невідомо що можна було зробити» (Tomkiewicz, 1939: 32). Прояв такої «нестерпності» козаків для влади Речі Посполитої історик бачив у тому, що з цього часу вони постійно виступали із вимогами повернути їхні «баторіанські вольності», які правлячі польські еліти їм то повертали, то відбирали, в залежності від обставин. Саму ж чисельність козацького вій-ська у даний період В. Томкевич визначав на 2 тис. чол., але наголошував, що по мірі вибуху щораз нових війн їхня кількість «непомірно зростала».

Короткі, але цікаві спостереження про участь українського козацтва у війні на теренах Наддунай-ських князівств висловив К. Тишковський. Вчений вважав, що їх участь у цьому збройному конфлікті на стороні коронного гетьмана Я. Замойського була, за його оцінками, доволі слабкою. Історик вказував, що причину цього ряд сучасників бачили у інтри-гах спритного у політичній грі господаря Михайла Хороброго, що також залучав січовиків і у лави власних військ (Tyszkowski, 1935: 4).

Згадував про роль українського козацтва у війнах та політиці Михайла Хороброго залишив В. Собеський. Вчений не висвітлює участь січови-ків у бойових діях по семигородській чи польській стороні, однак вказав, що Михайло намагався під-бурити їх проти Речі Посполитої. Так історик від-значив, що семигородський князь в 1599–1600 рр. пропонував австрійському імператору, москов-ському царю, Швеції, татарам й козакам поділ польсько-литовської держави. Також він, як пре-тендент на польський престол, що «мав від Туреч-чини привілей на польську корону», обіцяв коза-кам різноманітні привілеї та вольності в обмін на їх підтримку (Sobieski, 1923: 173). Також коротко про спроби Михайла Хороброго перетягнути козаків на свій бік згадував й В. Конопчинський (Konopczyński, 1936: 202).

Іншим збройним конфліктом, де участь коза-ків була ще більш масштабною, що також при-вертала увагу польських вчених була польсько-шведська війна 1600–1602 рр. Так коротку згадку про участь козаків у польсько-шведському про-тистоянні у регіоні Балтійського моря в 1601 р. навів О. Яблоновський. Вчений підкреслював, що у цій війні українське козацтво виступало виключно як знаряддя польського політичного та військового командування. Втім, він вважав, що уся ця боротьба козаків у шерегах коронної армії «незмінно причинилася до нового підне-сення зухвалості козаків» (Jabłonowski, 1912: 212), які відчували свою силу й вважали, що вдячна їм за військові послуги влада Речі Посполитої не буде перешкоджати, а тим більше карати, за їх уже самостійні військові походи на турецькі й татар-ські володіння.

Зображення участі січовиків у польсько-швед-ській війні у Лівонії в 1601 р. послужило Т. Кор-зону можливістю для наведення різноманітних сюжетів, які б сприяли формуванню негативного образу українського козацтва. Так при зображенні козаків у цих подіях, як і при їх участі у війні проти Михайла Хороброго, він постійно із сарказ-мом вживав характеристику їх як «панів молод-ців» (panowie młodszy), хоча сам робив акценти на варварстві, розбійництві, невідомому походженні, диких, у його баченні, звичаях та бідності коза-цтва. Описуючи початок участі у кампанії 1601 р. дослідник навів лише лист від Самійла Кішки до Яна Замойського, у якому той заперечував звину-вання краківського воєводи у бік козаків, котрі нібито вкрали у нього кількасот коней (Korzon, 1923: 299). Такі згадки, оминаючи різноманітні військові та організаційні події за участі запорож-ців, формували образ запорожців як звичайних

грабіжників, з якими можна пов'язати лише факти їх злочинських вчинків. Наступним подібним кроком був зроблений істориком при висвітленні посольства від С. Кішки до короля із проханням надіслати їм належну оплату за військову службу. У листі до монарха гетьман вказував, що у випадку відсутності оплати, козаки змушені будуть самі про себе подбати й вдатися до походів проти бусурман «через шаблю шукаючи собі хліба та одежі» (Korzon, 1923: 299). Цими акцентами історик вказував на відсутність патріотичних мотивів чи якихось шляхетних стимулів, які б підштовхували козаків у війнах на користь Речі Посполитої. При цьому слід відзначити, що усе польське військо служило у цих кампаніях за оплату, однак суми, які виплачувались козакам були значно менші ніж ті, що йшли для інших найманців, регулярно їм не виплачувались, що призводило до перманентного голодування Війська Запорізького у цих таких походах. Цікавими є наведені Т. Корзоном самі суми, які виділив сейм для козаків із врахуванням розподілу їх відносно військових рангів та посад.

Серед великої кількості битв та штурмів міст й фортець, у яких приймали участь козаки під час військової кампанії 1601–1602 рр., Т. Корзон згадав лише події під містом Оберпахлен, де показав їх самовільним нападом, коли козаки «нерозважно побігли до міста, дізнавшись, що там перебуває князь Нассауський, й були відбиті від брами» (Korzon, 1923: 300). При цьому штурмі, як згадував вчений, загинув С. Кішка. Описуючи цю подію дослідник вказував, що «на думку Гейденштейна, він був поцілений кулею з тилу від когось із своїх» (Korzon, 1923: 300). Такі акценти повинні були слугувати підтвердженням установленій у поглядах Т. Корзона тези про зрадливий характер козацтва. У даному контексті варто звернути увагу на бачення даної події сучасними польськими дослідниками. Так Мірослав Нагельський, який докладно описав бої під Оберпахен (сучасна Полтава), куди козаки дісталися переслідуючи загони графа Нассауського. 1 березня вони здійснили штурм на місто й розгромили частину рейтарів, але не здобули замок. Уже під час наступної атаки на укріплення й загинув С. Кішка. Історик оцінював ці події, як такі, коли неможливо точно з'ясувати правду і встановити, чи справді гетьман загинув від козацької чи від шведської кулі. Так він відзначив: «Чи був це випадок, чи свідома страта підлеглими гетьмана, котрій увійшов в занадто близькі контакти із ляхами? Можливо добрі відносини з гетьманом Замойським, а також постійна протидія тим полковникам, які вимагали повернення на Україну, спричинились до падіння

популярності старого вождя серед власних воїнів» (Nagielski, 2010: 120–121). Поруч із цим дослідник вказує, що на місце С. Кішки козаки вибрали його особистого ворога – Гаврила Крутневича.

Наступні після загибелі С. Кішки події, пов'язані з участю козаків у війні проти Швеції, Т. Корзон зводив до непокори Г. Крутневича наказом канцлера Я. Замойського й відмови вирушити під Феллін по причині невиплати запорожцям визначеної плати. В описі історика відразу після таких згадок відзначено, що козаки взагалі покинули шереги польського війська й відступили із Лівонії на терени Речі Посполитої. Там, під Вітебськом, вони, за описом дослідника, «компенсували собі залегле щораз зухвалішим грабуванням й повертаючись в Україну берегами Дніпра кожен козак вів із собою від 8 до 12 коней, по дві або три дівчини чи жінки й по кілька хлопчиків» (Korzon, 1923: 300). Таким чином в описі Т. Корзона козаки виступали насправді не воїнами на королівській службі, що діяли в інтересах держави, а її руйнівниками та грабіжниками, що самі захоплювали ясир, викрадали в неволю жінок та дітей, серед населення Великого князівства Литовського. Важливим для історика було вказати «чи понесли козаки кару за такі насильства?» Відповідаючи на своє запитання він стверджував, що січовики залишилися безкарні, бо про жодні вироки чи судові розслідування свідчень у джерелах немає. Це у свою чергу, згідно із позицією, якої дотримувався варшавський вчений, лише заохочувало козаків до спроб пожитися за рахунок своїх співгромадян, руйнувати власну батьківщину, якою він бачив для усіх козаків Річ Посполиту. У підсумку історик творив та поширював на читацький загальний однозначно негативний образ українського козацтва. Також і наступний розвиток подій пов'язаний із поверненням козаків в Україну Т. Корзон зобразив калейдоскопом анархічних дій січовиків. Так він згадав, що незабаром Г. Крутневич втратив командування над запорожцями, а його наступник Іван Куцкович відрікся від гетьманства уже в Могилеві, причиною чого була «велика сваволі у війську» (Korzon, 1923: 300). До Києва ж козаків довів лише уже четвертий їх гетьман у цьому поході – Іван Косий.

Слід відзначити, що сучасні історики наводять багато фактів продовження козаками участі у бойових діях й не показують їх як дезертирів. Так М. Нагельський згадує про лист від Г. Крутневича до Я. Замойського від 24 березня 1602 р. у якому козацький командир просив лише про відтермінування вимаршу війська під Феллін. Також він наголошує на штурмах козаками фор-

теці Білий Камінь, які завершилися її капітуляцією 27 вересня 1602 р. (Nagielski, 2010: 121). Таким чином сучасний історик змалював історію участі козаків у шведській війні за період у понад пів року після смерті С. Кішки, яка у змалюванні Т. Корзона зображена фактично межею, за якою був лише самовільний відступ козаків із місць бойових дій.

Оцінку участі українського козацтва у війні в Лівонії в 1600–1602 рр. зробив К. Тишковський. Вчений бачив ці події як початок нового етапу в історії козаччини, що настав після поразки повстання С. Наливайка й кризи їх політичних впливів. Так він вважав, що з участю значних козацьких військ у війні проти Швеції розпочався етап відродження козаччини та її політичних впливів (Tyszkowski, 1935: 4). Вчений бачив у війнах Війська Запорізького на службі Речі Посполитої можливість покращення їх військового досвіду, своєрідну «кузню» для тренування командного складу й середовище, яке сприяло масовому залученню новобранців у їх шереги. Це у свою чергу сприяло значному зростанню ваги та сили козацтва у соціумі Речі Посполитої.

В оцінках Т. Корзона та В. Томкевича участь українського козацтва у всіх конфліктах початку XVII ст., від участі у молдовській кампанії до війн на теренах Московського царства у часи «великої смути», мала один головний наслідок – формування у Війську Запорізькому відчуття своєї сили та ваги у військово-політичних подіях, що у свою чергу посилювали їх «сваволю» та гординю, які штовхали його до збройної боротьби проти Речі Посполитої задля здобуття виняткового статусу. Також польські історики бачили у цих війнах та політиці польської влади, яка наймала на війни щораз більшу кількість козаків, умову для значного зростання чисельності козацтва. Таким чином, попри згадки про героїчні військові подвиги козаків, дослідники бачили негативні для польської держави наслідки участі козацтва у війнах Речі Посполитої.

Оминав описати участь українського козацтва у війнах проти Михайла Хороброго та Швеції, на службі у Речі Посполитої, спеціалізуючись на козацькій проблематиці Ф. Равіта-Гавронський. Для нього, як рішучого послідовника антиукраїнського погляду на історію, праці якого здебільшого були направлені на полеміку з українською

історіографією та на пропаганду антикозацьких позицій, не бажав висвітлювати факти із польських же джерел, де було відзначено мужність та великі заслуги козаків у польських збройних конфліктах. Це не вписувалось у позицію дослідника, яка мала транслювати образ козака як виключно свавільника, різника та грабіжника, а не героїчного воїна, якому Польща завдячувала свої перемоги. Про участь у війнах на теренах наддунайських князівств він згадав лише в загальних рисах, не вказуючи, що козаки перебували на службі у королівських військах, й відзначав, що вони «ходили на Волощину по заплату від господарів й на допомогу імператору [Священної Римської імперії] задля грабунку» (Rawita-Gawroński, 1922: 64). Також про війну в Лівонії дослідник згадав лише зауваженням, що козаки «повертаючись із Лівонської війни грабували міста, села та наклали контрибуції» (Rawita-Gawroński, 1922: 64). Це у свою чергу дозволило зробити йому висновок, цитуючи скарги шляхти, котра стверджувала, що січовики «більше шкоди принесли після війни, а ніж користі під час війни» (Rawita-Gawroński, 1922: 64).

Цікаво, що також не описував участь Війська Запорізького у польсько-шведській війні інший провідний польський дослідник історії козацтва В. Томкевич. У своєму загальному нарисі історії козаччини вчений лише згадав, що січовики воювали у війні із Швецією, Московією та усіх війнах Речі Посполитої початку XVII ст. (Tomkiewicz, 1939: 32).

Для польських істориків, що працювали у період із кінця XIX ст. до початку II Світової війни участь Війська Запорізького у війнах Речі Посполитої була важливим свідомством початку нового періоду в історії українського козацтва, що настав після поразки повстання Северина Наливайка, який знаменувався вірною службою польським монархам. Це у свою чергу слугувало для ряду вчених підтвердженням тези про можливість успішного використання козаків для інтересів Речі Посполитої та прикладом налагодження міжнародної співпраці у багатосторонній польсько-литовській державі. Інші ж дослідники в у військових успіхах козаків бачили основу для зростання їх «гордині» та відчуття власної сили, що у пізньому буде підштовхувати їх до боротьби за власні права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич Т. Генеза та становлення козацтва в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Вісник Черкаського університету. Серія "Історичні науки"*. 2009. № 160–161. С. 60–67.
2. Гриневич Т. Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка 2000. Вип. 3 (93). Україна-Польща: діалог у продовж тисячоліть. Част. 2*. 2012. С. 315–328.

3. Ребенко В. Українські козаки початку XVII ст. у висвітленні представників краківської та варшавської історичних шкіл (Ю.Шуйський і Т.Корзон). *Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.* 2019. С. 117–125.
4. Ребенко В. Українська козащина початку XVII ст. у висвітленні «песимістичної» краківської ніколи. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2018. 73–77.
5. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. Львів, 2010.
6. Сінкевич Є. Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст.. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. 2008. С. 236–242.
7. Jabłonowski A. *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków, 1912.
8. Konopczyński W. *Dzieje Polski Nowożytnej*. T. I. 1506–1648. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane, 1936.
9. Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa* / Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. T. 2. Kraków, 1923.
10. Nagielski M. Samuel Koszka. *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*. Zabrze: Infortedition, 2010. S. 114–121.
11. Rawita-Gawroński F. *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa, 1922.
12. Sobieski W. Henryk Walezy, Stefan Batory, Zygmunt III. *Historja polityczny Polski. Część II. Od r. 1506 do r. 1775*. Kraków. 1923. S. 124–245.
13. Tyszkowski K. *Kozaczyzna w wojnach moskiewskich Zygmunta III : (1605–1618)*. Warszawa, 1935.
14. Tomkiewicz W. *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów, 1939.

REFERENCES

1. Hrynevych, T. (2009). Geneza ta stanovlennia kozatstva v dyskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu [Genesis and formation of the Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya "Istorychni nauky"*. № 160–161. S. 60–67. [in Ukrainian].
2. Hrynevych, T. (2012). Ukrainske kozatstvo v dyskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu [Ukrainian Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period. Chronicle 2000]. *Khronika 2000*. vyp. 3 (93). Ukraina-Polshcha: dialoh u prodovzh tysiacholit. Chast. 2. S. 315–328. [in Ukrainian].
3. Rebenok, V. (2019). Ukrainski kozaky pochatku XVII st. u vysvitlenni predstavnykiv krakivskoi ta varshavskoi istorychnykh shkil (Yu. Shuisky i T. Korzon) [Ukrainian Cossacks of the early 17th century. in the light of representatives of the Krakow and Warsaw historical schools (Yu. Shuisky and T. Korzon)]. *Spilna spadshchyna. Rich Pospolyta obokh narodiv v polskii i ukrainskii istorychnii dumtsi XIX i XX cm.* S. 117–125. [in Ukrainian].
4. Rebenok, V. (2018). Ukrainska kozachchyna pochatku XVII st. u vysvitlenni «pesymistychnoi» krakivskoi nikoly [Ukrainian Cossacks of the Early 17th Century in the Light of the “Pessimistic” Krakow Never]. *Hileia: naukovyi visnyk*. S. 73–77. [in Ukrainian].
5. Ruda, O. (2010). Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the Interpretation of Polish Historians of the Late 19th – First Third of the 20th Century]. Lviv. [in Ukrainian].
6. Sinkevych, Ye. (2008). Doslidzhennia ukrainskoho kozatstva v polskii istoriohrafii kintsia XIX – pershii polovyni XX st. [Research on Ukrainian Cossacks in Polish Historiography of the Late 19th – First Half of the 20th Century]. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy*. S. 236–242. [in Ukrainian].
7. Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej* [History of Southern Ruthenia to the Fall of the Polish-Lithuanian Commonwealth]. Kraków. [in Polish].
8. Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej*. T. I. 1506–1648 [History of Modern Poland. Vol. I. 1506–1648]. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane. [in Polish].
9. Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa* [History of Wars and the Military in Poland. The Pre-Partition Era] / Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. T.2. Kraków. [in Polish].
10. Nagielski, M. (2010). Samuel Koszka [Samuel Koszka]. *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*. Zabrze: Infortedition. S. 114–121. [in Polish].
11. Rawita-Gawroński, F. (1922). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* [Ukrainian Cossacks in the Polish-Lithuanian Commonwealth to the End of the 18th Century]. Warszawa. [in Polish].
12. Sobieski, W. (1923). Henryk Walezy, Stefan Batory, Zygmunt III. *Historja polityczny Polski. Część II. Od r. 1506 do r. 1775*. Kraków. S. 124–245. [in Polish].
13. Tyszkowski, K. (1935). *Kozaczyzna w wojnach moskiewskich Zygmunta III : (1605–1618)* [The Cossacks in the Muscovite Wars of Sigismund III : (1605–1618)]. Warszawa. [in Polish].
14. Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska* [The Ukrainian Cossacks]. Lwów. [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025